

מקהילה לשונית לקהילת-שיח: טמיעה, דיאלוג והעצמה - קצרין כמשל

תמר הורוביץ, שמואל שמאי וזיניאדה אילטוב

הקדמה: מפגש ייחודי בין קהילות

ספרות המחקר על הקהילה ניתנת לחלוקה לשתי קטגוריות עיקריות: עבודות תאורטיות, הדנות בעיקר במהותה של הקהילה ובשאלה האם ניתן לדבר בכלל על קהילות בחברה המודרנית; ועבודות אמפיריות, המתמקדות בחקר קהילות ספציפיות. המחקרים האמפיריים עצמם ניתנים לחלוקה לקטגוריות אחדות: מחקרי קהילה אתנוגרפיים, המתבוננים בחיי היומיום של קהילה אחת או יותר; ומחקרים המדגישים תהליכים של שינוי בקהילה, כמה מהם פרי התפתחויות בחברה הכללית ואחרים הנובעים מתמורות בהרכב האוכלוסייה. המחקרים על תהליכי שינוי ניסו לעמוד על החוקיות המתגלה בתהליכי השינוי ומצאו שהוא מתחולל בארבעה שלבים: מודעות, הצבת יעדים, פיתוח מנהיגות, ורפורמה. מחקרים אחרים עוסקים בנושא מסוים בהקשר קהילתי ספציפיות של מהגרים.

מאמר זה מתמקד בקהילה העוברת שינוי בעקבות הגירה המונית מבריה"מ לשעבר בשנות התשעים של המאה העשרים. מדובר בקצרין שהיא יישוב עירוני שנוסד בידי יוצאי קיבוץ ובוגרי תנועות נוער שעקרו ממרכז ישראל אל רמת הגולן בראשיתו של גל ההתיישבות באזור זה. מטרתם הייתה להקים מרכז עירוני בעל איכות חיים טובה שיקיים ויטפח ערכים שהיו מקובלים בארץ ישראל בטרם ייסודה של מדינת ישראל. קבוצה אחרת שהתיישבה בקצרין הייתה מורכבת מאנשי צבא ששירתו בסביבה והזדהו עם ערכיהם של המייסדים.

מייסדי העיירה הקימו אפוא קהילה הדומה באופייה למה שקרא טוניס (Gemeinschaft (Tönnies. הקהילה שהתהוותה בקצרין הייתה הומוגנית; היחסים בין חבריה היו לא-מדרגיים, בלתי פורמליים ובעלי אופי ראשוני. דרגות הסולידריות והתלות ביניהם היו גבוהות. הם היו שותפים לערכים של 'ישראל הישנה' שהם ביקשו להוסיף ולטפח, וכולם חשו הזדהות עם המקום. מנהיגות העיירה הייתה 'ראשונה בין שווים'. היא הייתה מורכבת מאנשים בעלי זיקה חזקה במיוחד לערכי ההתיישבות בכלל ולהתיישבות בגולן בפרט.

על המבקשים להתיישב במקום היה לעבור ועדת קבלה, שהחליטה אם לקבלם על סמך כישוריהם האישיים, סיכויי התעסוקה שלהם והזדהותם עם ערכי המייסדים. בשלב מסוים, אנשי קצרין החליטו שעל המקום להתרחב וראוי להיות בררנים פחות בנושא האיכויות האישיות של התושבים הפוטנציאליים. ההחלטה נבעה בחלקה מטעמים פוליטיים (רצון ליישב את הגולן ולהגיע לימאסה קריטית של מתיישבים), בחלקה מחשש להפוך לקהילה מסוגרת ומבודדת ובחלקה מן העובדה שהייתה עזיבה של היישוב, בעיקר של אנשי צבא שהשלימו את שירותם ברמת הגולן וחזרו למרכז הארץ.

פרופ' תמר הורוביץ הייתה מרצה בבית הספר לחינוך, אוניברסיטת בן גוריון בנגב.
פרופ' שמואל שמאי הוא מרצה לחינוך במכללת תל חי וחוקר בכיר במכון לחקר הגולן. עוסק במחקרים על קליטת עלייה, בדגש על העלייה מברית המועצות לשעבר.
ד"ר זיניאדה אילטוב היא חוקרת במכון לחקר הגולן. עוסקת במחקרים על יוצאי ברית המועצות לשעבר.

ההחלטה על הגדלת היישוב על ידי הבאת עולים התאימה להלך הרוח של חברי הקהילה, משום שמאז התהוותה של קבוצת המתיישבים הראשונה ששמה פניה לקצרין היו לקהילה קשרים עם יהדות בריה"מ, במיוחד עם 'אסירי ציון', שהציפייה לשחרורם ולעלייתם צוינה בטקסי הסדר שנערכו במקום. עם ראשיתו של גל העלייה מבריה"מ לשעבר לישראל, החלו להגיע עולים ליישוב, על אף שפקידי ממשלה לא היו נלהבים: מטעמים פוליטיים - להפנות עולים לרמת הגולן. העולים לא הגיעו מרפובליקה אחת אלא ממקומות שונים בארץ מוצאם. עם זאת, היו להם כמה דברים משותפים: הם היו תוצר של מערכת החינוך הסובייטית; לרובם הייתה השכלה גבוהה והם היו בעלי מקצוע שדרשו השכלה גבוהה. הלשון הרוסית ותרבותה היו משותפות לכולם. עקב זאת, הם נעשו עד מהרה מה שבן-רפאל קורא 'קהילת לשון'. לחברי קהילה זו לא היו האפיונים של קבוצת הראשונים, המייסדים, אך הייתה להם תחושת שותפות, תלות הדדית וסולידריות קבוצתית. תחילה לא היו חייהם הקהילתיים עשירים, מחמת הדאגות בענייני פרנסה; עם זאת, הלשון והתרבות הרוסית שהם חלקו היו כוח מאחד ובסיס לזהות משותפת.

שתי הקבוצות (המייסדים והעולים) רצו לחיות יחד וליצור חברה חדשה, סוג של *Gemeinschaft* של עולים וילידי ישראל. לא היה זה מקרה של קהילה אחת שנכפתה על אחרת, כפי שקרה במקומות רבים בישראל. המפגש בין שתי הקהילות, האחת מהן *Gemeinschaft* ישראלית ותיקה נוסח טוניס והשנייה קהילת לשון 'רוסית', יצר דינמיקה ייחודית במפגש בין עולים לילידי ישראל. ניתן לתאר את המפגש בין שתי הקהילות ככולל שלושה שלבים שיתוארו להלן:

השלב הראשון: שלב הטמיעה

בשלב הראשון, הקהילה המארחת שאפה להטמיע את הקהילה האורחת אל התבניות, הנורמות ומערכת הערכים הקיימות; במילים אחרות, אידאולוגיית הטמיעה שלטה בכיפה. בשלב זה, הקהילה המארחת בנתה את המודעות, את הרציונאל, את המנהיגות ואת דרכי הקליטה של העולים. כבר בטקס קבלת הפנים של העולים ליישוב - האידאולוגיה ומערכת הסמלים של החברה המארחת נתנו את הטון.

כל עולה או קבוצת עולים שהגיעו התקבלו בטקס, שבו קיבל כל אחד עציץ האמור לסמל את השתרשותו בארץ. בטקסים הושרו שירים מתקופת טרום-המדינה, ואפילו הכיבוד כלל מה שנחשב מאכלים ישראליים טיפוסיים. הדגש בנאומי קבלת הפנים היה בעל אופי קולקטיבי יותר מאשר אינדיבידואלי והתמקד בבניית חברה יותר מאשר ברווחת היחיד. כל אנשי הקהילה היו מעורבים בטקסי קבלת הפנים, במיוחד הדמויות המובילות ביישוב. הם תיארו את קבלת הפנים לעולים כפעולה ציונית בסיסית. הוותיקים המשיכו לעזור ללא לאות למצטרפים החדשים, גם לאחר שהגעתם של העולים הפכה לעניין שבשגרה. לדברי אחד מהם, הוותיקים שקיבלו את פני העולים היו חדורי ציונות טוטלית; לדידם, 'הציונות הייתה אמונה הכוללת מצוות עשה ולא תעשה'¹. הדוגמה האישית שהציבו הוותיקים הייתה נושא לחיקוי ל'חיילים מן השורה'. כמעט מחצית ממשפחות העולים אומצו על ידי המשפחות המקומיות, שדאגו לצורכיהם היומיומיים של הנקלטים ועזרו להם למצוא עבודה. חשוב היה גם לקולטים להציג בפני העולים את אורח החיים בישראל. הללו הוזמנו למסיבות ערב שבת וחגים, שבהם הקשר בין הישראליות ליהדות היה מודגש במיוחד. אורגנו טיולים באזור, בדגש על הסברים היסטוריים וארכיאולוגיים ועל הצגת פעילויותיו של צה"ל. בבסיס הפעילויות האלה עמד הרצון ליצור אצל העולים קשר למקום, למורשת היהודית

1 ראיין עם דודי בן עמי, 2002. מתוך הספר הטמעה, דיאלוג והעצמה: ותיקים ועולים בקצרין מאת מחברי מאמר זה, הוצאת רמות, אוניברסיטת תל אביב, 2002.

ולעם היהודי. העולים החדשים היו נלהבים ביותר מן הפעילויות האלה, שהצטיירו להם כטקסי קבלת פנים לחברת רמת הגולן ולחברה הישראלית.

בשלב מסוים נערכו לעולים טקסי חתונה ובר-מצווה, טקסים שהם לא הכירו בברית המועצות. אלה נערכו באתרים היסטוריים ברמת הגולן, והושם בהם דגש על ההמשכיות ההיסטוריות בין העולים לעברם. כל מוסדות הקהילה - בתי ספר, מועדוני הסתדרות העובדים הכללית, המרכז הקהילתי והמועצה המקומית - הכריזו שהם רוצים לשלב את העולים מהר ככל האפשר בחברה. הם ביקשו לראות את המהגרים מעורבים בפעילויות המקומיות וסירבו לתכנן בשבילם פעילויות מיוחדות שהיו עלולות לעודד בידול (סגראציה) שלהם במובלעת דוברת-רוסית.

גם העולים לא ראו עצמם כקבוצה ייחודית. וכך מתואר יום העצמאות בשנתם הראשונה בקצרין:

יום העצמאות של 1991 עומד בסימן קליטת העלייה [...]. הם פחות משנה בישראל ובקצרין. חלקם מפטפטים בעברית ושירים 'הבה נגילה' ו'הבאנו שלום עליכם' ובעיקר שירים רוסיים שאנו, את מרביתם, שרנו סביב המדורה ובתנועות הנוער [...]. ובזרם הנוסטלגיה הגואה בתרגום עברי המדבר על ערבות רוסיה הלבנות, על נטשה ופייר [...].²

למוטיבציה להיטמע ניתן ביטוי גם ברצון ללמוד עברית באופן אינטנסיבי, לטייל ברחבי ישראל, לקלוט את האווירה הישראלית ולהבין את הפוליטיקה הישראלית. עם זאת, בתוך חודשים אחדים הרצון להיטמע נעשה בולט פחות, כפי שמתאר זאת עיתונאי שחי בעיירה ב-1992:

יש מקום בקצרין במפגש הרחובות היוצאים מן השיכונים, שליציני המקום מכנים בשם 'הכיכר האדומה'. משפחות ישראליות שגרו כאן בעבר קנו עם הזמן בתים צמודי-קרקע ועברו משם. כיום השיכונים מאוכלסים בצפיפות ב-700 עולים שהגיעו לא מזמן: זקנים, מבוגרים, צעירים, בני עשקה, ילדים. דומה שהעברית אספה את עצמה במהירות ונעלמה מן השטח. בלילות הקיץ, על ספסלי הכיכר, אפשר לשמוע דיבורים ביידיש וברוסית, וחבורות של ילדים מתרוצצים ובמשחקים שאת פשרם אינו מבין כאן. לב הישראלים שמזדמן להם לעבור כאן מתכווץ ותחושת אשמה רוויה דאגה מתגנבת לנפש: אולי אנחנו יוצרים כאן גטו, אלוהים ישמרנו. האם התאמצנו כל כך למשוך אותם לגולן רק כדי שהם ישבו כאן בלילה עצובים, לא שייכים ומתגעגעים לאיזו מולדת רחוקה?³

ופעיל מקומי אמר בראיון:

ברחובות העיירה ראיתי אנשים זקנים יושבים על ספסלים ומקוננים במרירות על החיים הטובים בברית המועצות שאבדו להם. ראיתי אנשים ללא שפה שילדיהם עוברים חוויית קליטה קשה ומאשימים את הוריהם שעשו שגיאה בהביאם אותם לישראל.

היו סיבות אחדות לתחושת האכזבה שפשטה ביישוב:

1. המייסדים לא ראו אצל העולים התקדמות לקראת השתלבות במהירות שהם ציפו לה, והקהילה המארכת הבחינה בסימני עייפות בקרב העולים.
2. על אף הרצון הטוב שגילתה המערכת החינוכית ועל אף מה שהשקיעה בעולים החדשים, הילדים ובני הנוער נתקלו בקשיים, הן ברכישת חומר הלימודים והן בהסתגלות למערכת.

2 שם, עמ' 22.

3 שם, שם.

3. מציאת העבודה התגלתה כתהליך איטי. לכמה מן העולים הייתה תעסוקה זמנית שלא תאמה את כישוריהם. כמה מהם היו מתוסכלים מן המצב, על אף שראו בו עניין זמני.
 4. העולים לא השתתפו בפעילויות התרבות והחברה שיזם המרכז הקהילתי, חלקית משום שהפעילויות לא תאמו את תפיסת העולם של העולים וחלקית בשל העדר זמן פנוי מעבר לחובות העבודה.
 5. העולים דרשו יתר ייצוג במוסדות הקהילה, משום שהם סברו שייצוגם במוסדות באותה עת היה נמוך מדי והם חשו מורחקים ממוקדי ההכרעות.
 6. התפיסה האידיאולוגית של קליטת העלייה נעשתה מתונה יותר. השינוי בתפיסה חל במישור הלאומי, במשרד הקליטה, וחלחל למישור המקומי.
- בנוסף לכך, השתנתה גם תפיסת המהגרים את מקומם בחברה הישראלית. יותר ויותר עולים מבריה"מ הגיעו לישראל, והחלה לצופף אל פני השטח תחושתם שכקבוצה וכיחידים יש להם משהו משלהם לומר ולתרומם לחברה הישראלית. וכך תפסה את מקום הרגשת חוסר הישע שלהם תחושה של כוח וערך. הם טענו שהשכלתם ותרבותם העשירה אינן מוצאות ביטוי בארץ, משום שהחברה הישראלית אינה מוכנה לקלוט כיוונים חדשים. הם הסיקו מכך שעליהם להתארגן ולהפעיל את השפעתם. ייסוד הפורום הציוני של יהדות ברית המועצות לשעבר היה ביטוי חשוב למגמה זו.
- הסיטואציה החדשה המריצה הן את המערכת הפוליטית והן את ממשלת ישראל לשאוף לשינוי בפני הדברים. כתוצאה מכך, בכל מקום שבו הייתה קהילת עולים גדולה, נעשו מאמצים לכלול את העולים בקרב מעצבי המדיניות. לעתים המאמצים האלה נותרו בגדר מס-שפתיים, אך במקומות רבים נעשו ניסיונות לכלול את העולם במערכת השלטון המקומי.
- השלב הראשון - שלב הטמיעה - שהן העולים והן ילידי ישראל עברו, הסתיים במהירות בשל הגורמים שהוצגו לעיל. ניתן היה להבחין אז בשלב חדש ביחסים המתפתחים בין שתי הקהילות: שלב השיח.

שלב השיח

החל מ-1992 ניתן לראות בקצרון תהליך שונה של חשיבה ושיח בין שתי הקהילות בנוגע לתפקידן ביישוב ובמדינת ישראל בכלל. הפותחים בשיח היו לעתים אנשי הקהילה המארחת ולעתים העולים. יש שהוא היה בעל אופי פורמלי והתקיים במסגרת מוסדית; בפעמים אחרות הוא בא לכלל ביטוי בשיחה בלתי פורמלית. נציג כאן ארבע דוגמאות לשיח ששינה את הסיטואציה המקומית לאחר שלב הטמיעה הראשוני. ראשית, החממה המדעית.

בחממה המדעית, היוזמה לשיח באה הן מצד קהילת העולים והן מצד הקהילה המארחת, והוא התקיים בעיקר בערוצים פורמליים.

החממות בישראל נוסדו במסגרת יוזמה ממשלתית להפיק תועלת מהזרם הגדול של מדענים שהגיעו מברית המועצות לשעבר על ידי מתן הזדמנות לאנשי מדע אלה לעבוד על פיתוח המצאות טכנולוגיות שיש להן פוטנציאל עתידי, גם אם לא יהפכו למוצרים בעלי ערך מסחרי בטווח הקרוב. בכל חממה היו כמה פרויקטים, וכל פרויקט התארגן סביב הממציא.

החממה בקצרון הייתה ייחודית בכך שמנהיגות רמת הגולן ויושב ראש המועצה המקומית של קצרון היו מעורבים בפיתוחה (שלא כבערים אחרות שבהן הייתה המערכת המקומית מעורבת פחות), וזאת במאמץ לא רק לעזור לעולים אלא גם לקדם את פיתוח האזור. המנהיגות המקומית ראתה בגל העולים הזדמנות לחולל שינוי באזור. גם העולים לחצו לפתח את החממה והיו פעילים

בהקמתה יותר מאשר עולים בערים אחרות, במידת-מה בשל קבוצת האליטה שהתיישבה בצפון. כאשר הוקמה החממה, הוחלט שהמדען העולה יטפל גם בהיבטים העסקיים של הפרויקט שלו (או שלה) ולא רק בפיתוח המדעי. תחילה הכוונה הייתה לתת למדענים העולים אוטונומיה. אולם תפיסה זו נדחתה בשלב מוקדם בשל התנגדות הישראלים הוותיקים וכן של כמה מן המדענים עצמם. הדעה השלטת הייתה שהמדענים העולים אינם מתמצאים במנטליות העסקים המערבית ושהם מחלקים את זמנם באופן בלתי יעיל בין הפיתוח המדעי של הפרויקטים לבין שיווק וגיוס תרומות. בשלב מסוים מנהל החממה החליט למנות ישראלי כאיש-העסקים שלה, אבל מינוי זה לא היה לרוחם של העולים, שראו בכך השתלטות של המנהלים על המצאותיהם. התוצאה הייתה קונפליקט מתמשך בין המנהל הישראלי לבין המדענים העולים. בסופו של דבר הושגה פשרה ולפיה המדען העולה ישולב לאחר פיתוח פרויקט כחבר מועצת המנהלים של הפרויקט. השינוי המנהלי הביא גם שינוי בתפיסה: החממה לא הייתה עוד רק תוכנית המיועדת לסייע למדענים העולים למצוא את מקומם בחברה הישראלית אלא ישות העוסקת בפיתוח טכנולוגי ומגייסת מדענים מכל מגזרי האוכלוסייה, ובכלל זה ילידי ישראל. את התפיסה החדשה אימצו בשמחה הן ילידי ישראל והן העולים.

העולים יזמו הרחבה של החממה והחלו לגייס מדענים מבריה"מ לשעבר. הם גם יזמו שיתוף פעולה עם מכוני מחקר בחבר המדינות, במיוחד בנובוסביסק. בפתרון הקונפליקט ואי ההסכמה נלקחו בחשבון צורכיהם של העולים, אך גם ההיבט הפיננסי, שהייתה לו חשיבות בשביל כולם, לא נשכח. כיום החממה בקצרין היא אחת הגדולות והיעילות ביותר בין אלו הפועלות בישראל. הודות לדיאלוג מתמשך, מה שהתחיל כיוזמה מלמעלה לספק עבודה לעולים מבריה"מ לשעבר הפך לפרויקט, שעל אף זהותו ה'רוסית' הראשונית, כולל גם ישראלים רבים העוסקים בתחומים שונים. דוגמה נוספת לשיח שהתפתח קשורה לפעילותו של המרכז הקהילתי (המתנ"ס). השיח היה במקורו בלתי פורמלי ובלתי ישיר ופתחה בו דווקא הקהילה הוותיקה. בתחילה המרכז הקהילתי ניסה לערב את העולים בפעילות שדפוסיה עוצבו בשלב ייסודה של העיירה, בלא שהוכנסו בהן שינויים ובלא התאמה לצורכי התושבים החדשים. גישה זו התגלתה כבלתי יעילה, משום שהעולים לא הגיעו לפעילויות המרכז הקהילתי. הפעילויות שהעדיפו העולים היו בעלות אופי אינסטרומנטלי, בעיקר לימוד השפה. בשלב מסוים מונה מתאם מיוחד לקשר עם העולים, כדי להגביר את השתתפותם, אולם תוצאות פעילותו אכזבו הן את אנשי המרכז הקהילתי, שהיו מעוניינים ביתר מעורבות של העולים, והן את העולים עצמם, שביקשו שהמרכז הקהילתי ייזום פעילויות תרבות מגוונות יותר. אולם מאז 1995 השתנה המרכז הקהילתי. במקום התפיסה המטמיעה עמדה בבסיס פעילותו גישת העירוב. המטרות החדשות של המרכז הקהילתי נוסחו כך:

יש להימנע מלהשרות על העולים תחושה של ניכור ובידוד. יש לשמר את התרבות שממנה מגיעים העולים. יש ליצור מפגש עם התרבות היהודית מתוך עירוב שתי האוכלוסיות.

השינוי באופן ההתייחסות לעולים השתקף גם בלשון החדשה שננקטה. הישראלים הוותיקים לא נתפסו עוד כ'אוכלוסיית העיר', והעולים לא היו עוד 'אוכלוסיית העולים'. במקום זאת, חולקו התושבים לאוכלוסיות יעד שונות, המעורבות מעולים וותיקים: צעירים, זקנים, וקבוצות אוכלוסייה בעלות צרכים מיוחדים. כך נבנו מועדון לקשישים ומועדון לבני-העשרה. בנוסף לכך, המרכז הקהילתי התחיל לארח פעילויות שיזמו העולים, כגון מועדון 'ותיקי המלחמה' (וטראנים), קבוצת זמר עממי, מועדון ויכוחים ומועדון שח.

אף על פי שהפעילויות האלו נועדו במיוחד לעולים ורק מספר קטן של ילידי ישראל השתתפו בהן, הקהילה הקולטת שמחה לתת לחדשים-מקורב-באו אמצעים שלא היו בידיהם קודם לכן לתת

ביטוי לעולמם ולחוויותיהם. העולים היו עתה מרוצים מאופי המעורבות שהייתה להם במרכז הקהילתי, והשתתפותם בפעילויות גדלה. הם החלו לראות את עצמם כחלק מן הקהילה וכצרכנים של שירותים שהיא סיפקה.

אירוע סמלי חשוב בחיי הקהילה, תוצאת השיח שהתפתח, היה טקס *יום העצמאות*. את החגיגה, בניהולו של המרכז הקהילתי, פתח מועדון 'ותיקי המלחמה' - וְטָרְנִים.

השיח בנוגע למרכז הקהילתי היה אפוא בעיקר פרי יוזמתה של האוכלוסייה הקולטת, שהבחינה באי שביעות הרצון של העולים והצליחה לתעל את אי שביעות הרצון להשתתפות בחיי הקהילה. מאוחר יותר החלו העולים בהדרגה להיות שותפים בחיי התרבות של העיירה.

תחום אחר שבו התפתח שיח היה **תחום החינוך**. בבית הספר היסודי השיח היה פרי יוזמתה הפורמלית והישירה של האוכלוסייה הקולטת, כפי שהיה לגבי המרכז הקהילתי. עם זאת, בפגישות בלתי רשמיות של העולים בינם לבין עצמם הם הביעו אכזבה עמוקה ממערכת החינוך והציעו להקים מערכת לימודי חובה בשעות אחר הצהריים. בכל עת שהם נשאלו, שבו והדגישו העולים שחינוך ילדיהם הוא הדבר החשוב ביותר בחייהם. ובכל זאת, כאשר הגיע גל העולים לבית הספר, המורים והתלמידים בירכו על בואם של התלמידים החדשים וסברו שאין צורך בשינויים משמעותיים בבית הספר כדי להתאימו לעולים. אולם עד מהרה התברר שהילדים העולים נתקלים בבעיות חברתיות ולימודיות כאחת, התקדמותם בלימוד השפה והנורמות הבית ספריות הייתה איטית, וההורים והמורים היו מתוסכלים עקב כך.

מנהלת בית הספר קבעה כי ב-1994/5 עמד בית הספר גמלא על כך שמספר הילדים העולים בו הוא משמעותי ואין אפשרות להתעלם מהעניין. עקב כך היא דגלה בשינויים תפיסתיים ואסטרטגיים כאחד. היא ראתה בקליטה לא הטמעה אלא אריגת שתי האוכלוסיות זו בזו, משמע שילוב. בעיניה, התמורה הדמוגרפית הייתה מנוף לשינוי שיטות הלימוד. היא החליפה את השיטות הפרונטליות בשיטות פורמליות פחות, פיתחה יחידות קוריקולריות מסוג 'הגירה כחוויה', גייסה הורים עולים להיות חברים בוועדי הכיתות ויצרה קבוצה של פעילי חינוך מקרבם. היא גם גייסה מורים עולים לסייע לתלמידים, ובעקבות זאת הפכו כמה מהם למגשרים. תפקיד המגשרים הוגדר כך: לטפח יחסים אישיים עם התלמידים העולים; ליזום ולפקח על מפגשים בין תלמידים ילידי ישראל לתלמידים העולים; ליזום ולסייע בפרויקטים לימודיים וחברתיים; ליזום פעילויות בית ספריות שיתנו ביטוי למורשת הילדים העולים; להחליף מידע עם הסגל החינוכי; לבקר בבתי העולים; להכניס את ההורים לעולמן של גישות החינוך הישראליות המקובלות; ליצור קשר בין סוכני הסיוע בעיר לבין ההורים הרוסים וצוות בית הספר. חשיבותם של המגשרים הייתה בכך שהם הביאו ליצירת דיאלוג לא-ישיר בין שתי קבוצות האוכלוסייה: העולים מרוסיה וצוות בית הספר. עם הזמן, המודל שפותח בבית הספר הזה התגלה כאחד המוצלחים ביותר בישראל.

מנהלת בית הספר הגדירה בשלב זה את בית הספר כקהילת דיאלוג תרבותי:

מהיום בית הספר הוא חברה רב-תרבותית קולטת עלייה. לפיכך מתחייבת היערכותו המתאימה לדיאלוג אוטונומי בין תרבויות ושכבות סוציו-אקונומיות שונות. לצורך קיום דיאלוג בין-תרבותי אמיתי, יש לאפשר שימוש בשפת האם, ליצור מפגש לצורך היכרות עם מגוון התרבויות הבית ספרי. בית הספר אינו רואה את מטרת תהליך הקליטה כ'כור היתוך' אלא כדיאלוג בין קולטים ונקלטים.⁴

חשוב להעיר שהכתובת על הדגל הנושא את שם בית הספר היא בשלוש שפות: עברית, רוסית ואנגלית.

בבית הספר התיכון, לעומת זאת, שלטה אידאולוגיה שונה. תחילה לא הייתה מדיניות מגובשת כלפי העולים מלבד מדיניות ההטמעה בצורתה המקורית, ואל צורכיהם של המהגרים התייחסו רק כשעלתה בעיה בהקשר שלהם. בשלב השני פותחה השקפה שיש להתייחס אל העולים כאל קבוצה אחרת בבית הספר, של מתקשים-בלמידה. בשלב השלישי הייתה מודעות לעולים כקבוצה בעלת זהות משלה, אבל לא ניתנה לגיטימציה לזהות המיוחדת הזאת.

העדר הדיאלוג הוביל לניכור בין התלמידים העולים לבין מוריהם והתלמידים האחרים. אחוז הנשירה של העולים היה גבוה, והייתה אלימות בין התלמידים העולים לבין התלמידים ילידי ישראל. כדי לחזק את ביטחונם העצמי של התלמידים העולים וללמד אותם חומר שהם לא למדו בבית הספר, יזמו עולים שהגיעו לקצרין ב'גל השני' הצטרפות לרשתות החינוכיות האקסטר-קוריקולאריות שהקימו עולים מרוסיה, מסוג רשת 'מופת', ואת הפיכתן של רשתות אלה לחלק מתוכנית אחר הצהריים של בית הספר.

רשת 'מופת' בקצרין משכה בעיקר תלמידים עולים, אך הצטרפו אליה גם כמה מן התושבים הוותיקים שסברו שהיא עשויה לעזור לילדיהם. דומה אפוא שהתקיימו שני דיאלוגים במערכת החינוכית: אחד בבית הספר היסודי והשני בתיכון. בבית הספר היסודי, היוזמה באה מן הצד הישראלי, ובעקבות היוזמה התפתחה שותפות בין העולים לוותיקים. בבית הספר התיכון, חוסר שביעות הרצון עורר תגובה של פעילות מחוץ לבית הספר - שילוב הרשת החינוכית הרוסית, ביוזמת העולים. בעקבות פעילותם נשאבו גם תלמידים ישראלים מן האוכלוסייה הוותיקה אל רשת זו.

תחום נוסף שבו התפתח שיח בין שתי הקבוצות היה **התחום הפוליטי**. היוזמה לשיח בתחום זה באה הן מקהילת העולים והן במידת-מה מצד כוחות מבחוץ. השיח כאן היה גם פורמלי וגם לא-פורמלי. כאשר הגיעו העולים לקצרין, שתי המפלגות הגדולות - 'הליכוד' ו'העבודה' - התגייסו לקבל אותם. הסניפים המקומיים של המפלגות היו מכוני-קהילה ולא התמקדו בעניינים מפלגתיים כלל-ארציים. כפי שניסח זאת נציג 'העבודה': 'לא רצינו שהעולים ירגישו שכופים עליהם דבר-מה. גישתנו הייתה אישית ואנושית. לא היו סיסמאות ודגלים'. נציג ה'ליכוד' דיבר ברוח דומה: 'בשנה הראשונה לא הייתה מחלוקת בין ה'ליכוד' ל'מערך'. כולם רצו שהעולים יבואו'.

ב-1992, כאשר נערכו בחירות כלליות, החל מאבק על קולותיהם של העולים במישור המקומי. הבחירות האלה עוררו עניין אצל העולים, במיוחד משום שעניין מרכזי בהן היה עתידו של הגולן. הבחירות היו לגביהם בעיקרו של דבר אירוע פוליטי-חברתי. במהלכן הם למדו איך להתארגן לקראת בחירות ואיך להציב עניין מרכזי על סדר היום. בנקודה זו של הזמן, העולים לא דרשו ייצוג.

בבחירות לעיריות ולמועצות המקומיות של שנת 1993, נתפסו העולים כמאגר של קולות שאין לו מחויבות מסורתית לאף אחת מן המפלגות. בראש שתי המפלגות הגדולות עמדו אנשים שהיו אמונים על קליטת העולים בעיר, והם התחרו ביניהם על קולותיהם. העולים מצדם התחבטו למי להצביע. נקודה מעניינת, בכל מקרה, היא שאף אחת מן המפלגות לא הציעה לעולים מקומות ברשימת המועמדים שלהן - וזאת כאשר סוגיית רמת הגולן עמדה בראש סדר היום של הפוליטיקה וכאשר העולים השתתפו בפעילויות של 'ועד תושבי הגולן' ובהפגנות רבות שארגן הוועד. כמה עולים השולטים בלשונות אחדות אף שימשו דוברים לא-רשמיים של 'ועד תושבי הגולן' בפני אמצעי התקשורת בעולם.

המאבק המשותף יצר דיאלוג בין העולים לבין ילידי ישראל והפעילות השוטפת הייתה ערנית. כפי שניסח זאת אחד מן הפעילים הפוליטיים המקומיים: מכמה בחינות, העולים יותר חזקים מאיתנו מבחינה אידאולוגית.

בחירות שנת 1996 והצלחת מפלגות העולים בבחירות אלה חיזקו את הקשרים בין העולים החיים בקצרים לבין המועצה האזורית של רמת הגולן. התחילה להתגבש ההכרה שלעולים יש השפעה רבה על הפוליטיקה במישור הלאומי, ויש על כן לשלבם בבחירות לא רק כאזרחים סבילים אלא גם כמועמדים ברשימות של המפלגות הישראליות במישור המקומי. לפני הבחירות ב-1998 המפלגות הישראליות הוותיקות פתחו במשא ומתן כדי למשוך אליהן עולים, אבל מאמצייהן לא נשאו פרי. העולים הסיקו מכך שעליהם להתחיל להתארגן בעצמם. הם הקימו שתי רשימות מקומיות, 'אחדות' ו'תקווה'; שתיהן ראו מתפקידן לעזור לעולים. הן הציבו מועמדים למועצה המקומית אבל לא ליושב-ראש המועצה.

מבין שתי הרשימות 'תקווה' הייתה המשמעותית יותר. היא נוסדה על בסיס שימוש באסטרטגיות מתוכננות. מייסדיה ערכו סקר לגבי הצורך במפלגת עולים. לאחר מכן כתבו 15 אנשים את המצע, הייתה קבוצה שדנה בשם המתאים לרשימה, הוציאה עיתון וארגנה חוגי בית. הרשימה השנייה, 'אחדות', התארגנה מאוחר, לאחר שהסניף המקומי של 'ישראל בעלייה' התפורר, ובעקבות זאת נכשלה בבחירות. ייסוד שתי רשימות העולים הביא את המפלגות האחרות לכלול עולים כמועמדים ברשימותיהן.

לפני הבחירות הגיעה 'תקווה' להסכם קואליציוני עם הרשימה שבראשה עמד המועמד בעל הסיכויים הטובים ביותר לשמש ראש המועצה. ההסכם כלל נושאים מן המצע של 'תקווה', כגון דאגה לעובדים, סיוע משפטי, דיור ציבורי לעולים, שיפור בשירותים העירוניים, שיפור הסיוע למשפחות נזקקות, ייסוד בית ספר לספורט, שימור האופי המודרני והחילוני של העיירה, מאבק לשמירת הריבונות הישראלית בגולן, מעורבות מרבית של העולים בניהול המועצה ועזרה לעולים שהגיעו בעת האחרונה לפתור את בעיותיהם עם המועצה המקומית.

רוב העולים הצביעו בעד רשימות העולים בבחירות המקומיות האלה. לאחר מכן הם היו מעורבים במשא ומתן על חלוקת התיקים במועצה. בבחירות הארציות בשנה שלאחר מכן, מחצית מן העולים הצביעו למפלגות 'רוסיות', בשל הדאגה לעתידו של הגולן, לא מטעמים של אינטרסים מגזריים. הם האמינו ששתי מפלגות העולים, 'ישראל בעלייה' ו'ישראל ביתנו', ייצגו את עניין הגולן ביתר הצלחה מן המפלגות האחרות.

לאחר שנתיים עשתה 'תקווה' הערכה לגבי השאלה אם חל שינוי במידת השפעתה של הרשימה בסוגיות השונות הנוגעות לעולים ביישוב, והתשובה הייתה חיובית. נראה כי התרחש כאן דיאלוג יוצא דופן. קהילת העולים חיפשה עמדות כוח במישור המקומי. תחילה התושבים הוותיקים לא נטו לתת לה עמדות כאלה, אך ההצלחה הפוליטית של מפלגות העולים במשור הלאומי גרמה לתושבים המקומיים לפתוח בדיאלוג. העולים ניהלו משא ומתן מעמדת כוח, ועקב כך הפך הדיאלוג לדו-צדדי באמת.

נתנו דוגמאות לארבעה סוגים של שיח: **בתחום התרבותי, החינוכי, הכלכלי והפוליטי**. בתחום התרבותי, היוזמה לדיאלוג יצאה מהמערכת הישראלית ובתחושה שהמערכת אינה עושה די למען העולים, והוא נמשך בקהילת העולים. בתחום החינוכי, ראשית הדיאלוג הייתה באי שביעות הרצון של ההורים העולים מהישגי ילדיהם בבית הספר, מהמודעות של ההנהלה לקשייהם ומן ההתארגנות המחודשת של בתי הספר לשם התמודדות עם צורכיהם התרבותיים הכלליים של העולים. בתחום הכלכלי, כלומר בחממות, תחילת הדיאלוג הייתה באי שביעות הרצון של העולים מהיקף הסמכות שניתן למדענים, והתוצאה הייתה הכללה של המדענים בהנהלת החממות. בתחום הפוליטי, התושבים הוותיקים הדירו בתחילה את העולים, שנתפסו כמאגר מצביעים פוטנציאלי

ולא כשותפים פוטנציאליים. שני גורמים הובילו להתפתחות שיח מוצלח עם העולים: היווצרותן של רשימות עולים במישור המקומי שהצליחו להשיג ייצוג משמעותי, והתגייסות של העולים למאבק למען רמת הגולן. כך הפך הדיאלוג לשיח בין שווים.

הדיאלוג ביישוב הביא לשיכון הקונפליקט ה'אתני', שלא כבערים אחרות. בסביבות 60 אחוז מן העולים דיווחו שהם מקיימים קשרים עם הישראלים הוותיקים, ורק 3 אחוז דיווחו על קונפליקטים עם הישראלים. נרשמה רמת אלימות מסוימת בין תלמידים ישראלים לעולים, במיוחד בבית הספר התיכון. רוב העולים דיווחו על קשרים עמוקים לקצירן (סקר עולים, 2000).

בעקבות היווצרות הדיאלוג אפשר היה לזהות בקרב העולים שלוש קבוצות חברתיות שונות. הראשונה הייתה מורכבת מעולים בעלי אוריינטציה רוסית. קבוצה זו הייתה קטנה יחסית ובעיקרו של דבר הייתה מחוץ לשיח הציבורי. חבריה היו ברובם מן הזקנים יותר, שהתקשו בהסתגלות לזהות החדשה. קבוצה זו כללה מספר קטן של לא-יהודים שראו בהגירתם לישראל סוג של 'תאונה ביוגרפית'. אנשים אלה לא רצו להישאר בישראל, ושאר העולים, על אף סובלנותם כלפי ביקוריהם של אלה בכנסייה, לא העניקו להם לגיטימציה של תושבים מכובדים.

הקבוצה השנייה הייתה מורכבת מעולים בעלי אוריינטציה ישראלית. הם רצו להיטמע מהר ככל האפשר ולשכוח את זהותם הקודמת. הם למדו עברית בקלות יחסית, והיו צרכנים של תרבות ישראלית. לכמה מהם הייתה עמדה חיובית כלפי הדת והמסורת היהודית, והם ראו בהן חוט מקשר שחזק את יחסיהם עם האומה. המוטיבציה שלהם לשפר את רמת חייהם, את השכלתם ואת תעסוקתם השרישה אותם באופן עמוק בחברה הישראלית. עם הזמן, דומה היה שקבוצה זו גדלה. אנשים אלו היו צעירים יחסית, והם שימשו מנהיגים בשיח שבין העולים לוותיקים.

הקבוצה השלישית ניתנת לכינוי בשם רוסים-ישראלים. הם היו אבן הפינה של העיירה. קבוצה זו כללה עולים ברמות שונות של אינטגרציה תרבותית וחברתית עם ההווה הישראלית. התגלה אצלם טווח רחב של זהויות ישראליות ורוסיות שלעיתים חיזקו זו את זו ולעיתים הפריעו זו לזו. הם חיו בשלום עם הזהות הישראלית או קיבלו אותה מתוך הבנה שביתם הוא כאן. זהותם הישראלית הייתה מבוססת על קשר יומיומי ומתמשך שהחל בלימוד העברית ונמשך בכל תחומי החיים. תחושת השותפות בקמפיין למען הגולן הייתה בשבילם מקור להזדהות עם מדינת ישראל. חברי קבוצה זו העניקו לקבוצת העולים את תחושת השייכות לקהילה וחיזקו את קשריה של קבוצה זו לרמת הגולן.

הישראלים הוותיקים ניתנים לחלוקה לשתי קבוצות: קבוצה אחת, המייסדים, הייתה מעורבת בעצימות רבה הן בעניינים הפוליטיים של היישובים בגולן והן בקליטת העולים. אנשים אלה היו רגישים למצבי הרוח ולתחושות של העולים, ולעיתים הם יזמו דיאלוג איתם. הקבוצה השנייה הייתה מורכבת מתושבים שהגיעו לקצירן מטעמים תועלתיים. אף על פי שהם לא היו מעורבים בעניינים המקומיים, גם הם ראו את העולים בחיוב.

שלב ההעצמה

השלב השלישי היה שלב ההעצמה. כפי שאלישבע סדן (1997) תיארה זאת:

תהליך העצמה קהילתית הוא תהליך של שינוי חברתי הקשור לארגון וליצירה של קהילה... תהליך ההעצמה של קהילה מעניק למשתתף בו תחושה של אחריות, מחויבות ויכולת הישרדות קולקטיביות, מיומנויות של פתרון בעיות ויכולת פוליטית להשפיע על שינויים בסביבה הרלוונטיים לאיכות החיים [של המועצם].

המונח 'העצמה קהילתית' מניח שישנו צד חלש יותר, דומיננטי פחות מהאחר, הסובל מתיוג חברתי. במקרה של קצרין, הייתה זו קבוצת העולים שלא היו משולבים עדיין לגמרי בשוק העבודה, חיו בישראל בפריפריה הפוליטית והחברתית והיו זקוקים ללגיטימציה של תרבותם ואורח חייהם. מן העבר האחר ישנו צד חזק, השולט במשאבים הנמצאים בידי הממשלה המרכזית ויש לו מוטיבציה לשמור על הסדר החברתי הקיים. התפתחה במקרה זה סיטואציה שבה הקהילה הוותיקה הייתה זקוקה להעצמה וללגיטימציה בשל מה שקרה ברמת הגולן ולאידאולוגיית ההתיישבות בגולן ובעקבות ההיחלשות בתמיכה מבחוץ בהתיישבות זו, בעוד הקהילה הרוסית הייתה זקוקה להעצמה עקב מעמדה הנמוך יותר כקבוצת עולים. התוצאה הייתה תהליך של העצמה הדדית, שהתבטאה בדרכים אחדות:

ראשית, מבחינה מספרית. בערך שליש מן התושבים בקצרין הם עולים מברית המועצות לשעבר. במילים אחרות, העיר זכתה לתוספת מספרית בפרק זמן קצר. קבוצה זו עשירה בהון אנושי יותר מן האוכלוסייה המקומית שהייתה שם קודם לכן.

שנית, מבחינה פוליטית. הקבוצה הזאת שברה את המונוטוניות של החיים הפוליטיים המקומיים והעלתה על הפרק סוגיות חברתיות ופוליטיות שלא נידונו באופן נמרץ קודם לכן. העולים גם חיזקו את הבלטת נושא ההתיישבות בגולן לאחר שכבר הייתה שקיעה במעמדו בסדר היום הישראלי. העולים ראו את עצמם כנושאי הדגל של הקמפיין למען הגולן.

מבחינה כלכלית, העולים חיזקו את החיים הכלכליים באזור כיזמים וכצרכנים. הבנייה התרחבה, וכמה מן העולים היו מעורבים בכך. חנויות מזון, רהיטים ואופטיקה נפתחו. העולים הרחיבו באופן משמעותי את העיירה.

המערכות התרבותיות והחינוכיות מצאו חיזוק בנגנים, ברקדנים ובמורים העולים. אנשים אלה פתחו אופקים חדשים בפני האוכלוסייה המקומית.

סיכום

ההעצמה חוללה שינוי באופיים של היחסים החברתיים בקצרין. זו אינה עוד *Gemeinschaft*, קהילה לשונית אחידה, אך גם זו אינה *Gesellschaft* אטומיסטית. במקום זאת נוצר כאן סוג חדש של קהילה, כזו שדלאנטי (Delanty) מכנה אותה 'קהילה שיח'. את המצב בקצרין אפשר לתאר לאור מושג זה: יש בקצרין סוגי שיח רבים: השיח של הגולן, השיח של התרבות הישראלית, השיח של התרבות הרוסית, השיח של המדע, השיח של החברות בקהילה, השיח החינוכי. כמה מאלה מוגבלים לקבוצה אתנית אחת, אחרים לא. כמה מהם קורים לשאר העולם, אחרים קשורים ללבה של החברה הישראלית. ועם זאת, עלינו לזכור שהשיח העיקרי הוא הזדהות עם החברה הישראלית.